

Om Dommen over Christoffer Rosenkrands.

Historisk Tidsskrift, Bind 4. række, 3 (1872)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_4rk_0003-PDF/hto_4rk_0003_79070.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=79070>

pdf genereret den : 28/5-2008

Om Dommen over Christoffer Rosenkrands.

Af

Troels Lund.

Det synes at være en Regel, som Historien bekræfter, at en Familie kan tilkøbe sig en fortsat Blomstring ud over den almindelige, knapt tilmaalte Tidsfrist, mod at et enkelt af dens Medlemmer ganske mislykkes; i dette forvildede Skud, der er som viet til Forbandelsen, samler sig da al den Fordærvelse, der fordelt paa Familien vilde have havt dennes Tilbagegang tilføje. Rosenkrandsernes Slægt, som i flere Aarhundreder har skjænket Danmark saa mange udmærkede Mænd, har gjentagne Gange betalt et saadant Sonoffer for sin Blomstring. Det er imidlertid et Udtryk for Historiens Takt, at disse Ulykkelige ikke omtales mere end højst nødvendigt; de skyede Lyset medens de vare i Live, lad da Glemselens Mørke dække dem efter Døden.

Naar der nu ikke desmindre gjøres en Undtagelse med en Enkelt af dem, Christoffer Rosenkrands, som har opnaaet en ufortjent Navnkundighed, saa er Skylden hertil at søge ikke hos ham, men hos den, til hvem hans Navn er knyttet. Det er Christian d. IV's Optræden i Sagen mod ham, hans Omhu for den forurettede Enke, hans Snildhed ved Undersøgelsen af Gjældsbevets Vandmærke, hans hele rolige, sikre, omsigtsfulde Maade at behandle Sagen paa,

der har gjort denne Dom til en af de mærkeligste i hans Regeringstid, og denne Situation til en af dem, hvori Efterslægten helst har ønsket at mindes den hedengangne Konge. Da saaledes Dommen over Christoffer Rosenkrands har en Betydning, der langt overgaaer den, som Parterne eller det Omtvistedes Værd ellers kunde berettige den til, vil det maaske ikke være uden Interesse kortelig at undersøge, hvorfra vi have Beretningen om den, og hvad og hvormeget der er berettet os.

Kilderne dele sig naturligt i to Grupper, de trykte og de utrykte. Lad os betragte dem hver for sig.

Blandt de trykte Kilder indtager Slanges Beretning¹⁾, baade hvad Alder og hvad Udførlighed angaaer, en fremragende Plads. Vel er Holbergs²⁾ Fremstilling trykt nogle faa Aar før, men den afviger i intet Punkt fra Slanges og indskrænker sig blot til en kort Omtale i Forbigaaende, medens Slange derimod anvender ikke mindre end 2½ Folioside til sin udtømmende Beretning. Med Rette er da Slange bleven anset for en Hovedkilde. Vi ville kortelig opfriske for os Grundtrækkene i hans Fremstilling.

I Aaret 1610, fortæller han, forefaldt en mærkelig Sag for Herredagen i Kjøbenhavn. Christoffer Rosenkrands havde faaet, som det i Datidens Lovsprog hed, «Rigens Dom og Forfølgning» over afg. Christen Juels Enke, Fru Karen Strangesdatter og hendes Gaard Dunslund i Jylland for to Fordringer paa tilsammen 5000 Rdlr. Hun beedigede, at Gjældsbrevene vare falske, og at hverken hendes afdøde Mand eller hun havde faaet en Skilling eller Skillings-Værd derfor af C. R. Men samtidig kunde hun ikke nægte, at

¹⁾ Slange: Christian IV's Historie, I. S. 264—267.

²⁾ Holberg: Danmarks-Historie (udg. af Levin), Tom II, S. 416—417.

Underskrifterne ganske lignede hendes og hendes Mands, skjøndt hun var sig bevidst aldrig at have sat sit Navn derunder. I sin Nød ilede Enken til Kongen, der just var i Skanderborg, og anraabte ham om Hjælp mod hendes Forfølger, der nu ifølge Dom vilde tage Gaard og Gods fra hende. Christian IV svarede undvigende, at da der forelaa Gjældsbreve, som ikke kunde bevises at være uægte, stod det ikke i hans Magt at hjælpe hende. Men hun udbrod: «Gud har givet Kongen Magt til at hjælpe, han skal og give Eders Maj. Visdom til at udfinde, at Brevene ere falske». Disse Ord rørte Kongen, han forbød da, at Sagen maatte forfølges videre før efter given Tilladelse, og lod C. R. kalde for sig med Gjældsbrevene. Men denne svarede saa klart og sikkert, at han ikke stod til at fange i Ord. Som Kongen nu holdt det ene Brev imod Lyset for paany at undersøge Underskriften og Seglene, faldt hans Øje tilfældigt paa Papirets Vandmærke, og han saa da sin egen Papirmagers Navn og Stempel. Her var Beviset; thi Kongen havde selv ladet Papirmøllen bygge paa Frederiksborg Gods i Sjælland, og Gjældsbrevet var dateret to Aar, førend det første Papir var blevet lavet paa Møllen. Uden at lade sig mærke med Noget lod han C. R. rejse og bad blot om foreløbig at maatte beholde Brevene hos sig. Derpaa sendte han strax Bud efter Papirmageren, der var en Hollænder, og spurgte ham, om han havde lavet noget Papir, førend han kom i Kongens Tjeneste. Da Mesteren benægtede dette, viste Chr. IV ham Brevet og spurgte ham, om han vedkjendte sig det. Mesteren kjendte det strax og sagde, at det var det første Vinterpapir, han havde lavet paa Møllen, og derfor havde han sat et sært Tegn udi Mærket paa Papiret, som var en stor Krone, hvorunder han havde sat det Himmeltegn af Vandmanden, fordi det var gjort

udi Januarii Maaned.» Kongen lod Mesteren give denne Erklæring skriftlig fra sig for det mulige Tilfælde, at Mesteren skulde døe, før Sagen kom for, og lod ham derpaa fare. Endnu tovede han med at anvende dette Bevis mod C. R., men lod ham først kalde til sig til Skanderborg og opfordrede ham i Cantslerens og flere Adelsmænds Nærværelse til at lade Sagen falde; men C. R. svarede trodsigt, at han vilde forfølge Sagen til det Yderste, saa Enhver skulde faae at see, at han havde Ret. Endnu taug Kongen. Men kort efter rygtedes det, at C. R., hvor han kom hen, pukkede paa sin Ret og lod ubesindige Ord falde mod Kongen og hans Myndighed. Da beføl Chr. IV, at Rosenkrands skulde gribes og sættes i Fængsel paa Skanderborg, og hans Bo derhos registreres og forsegles. I hans Bo fandtes adskillige falske Breve med Privates Navne og Segl under, ja endog et opdigtet Kongebrev med paaklinet urigtigt Segl. Da Kongen horte dette, antog han sig med Iver Karen Strangesdatters Sag, lod en af sine Sekretærer indstævne C. R. for Herredagen og ham selv føre i Bolt og Jern til Blaataarn. Den 17 Marts 1610 dømtes han til som æreløs og Falskner at straffes paa sin Hals. Allerede i Skanderborg havde han angivet en Herredsskriver, der tidligere havde tjent ham, som den, der havde skrevet de falske Breve; Herredsskriveren blev da hængt i Jylland. C. R. selv blev efter Kongens udtrykkelige Befaling ført for Retten med sit Adelsmærke: Guldkjæde om Halsen og Kaarde ved Siden. Da Dommen var afsagt, rev Drabanterne Kjæden og Kaarden af ham, førte ham baglænds ud af Retten og stødte ham ud af Doren. To Dage efter halshuggedes han paa Slotspladsen. «Saaledes», siger Slange, «kan der findes en kroget Gren paa et godt Træ.»

Dette er Slanges udførlige Beretning, der Intet lader tilbage at ønske i Retning af Omstændelighed og Tydelighed. Det er derfor naturligt, at alle senere Fremstillere væsentlig have holdt sig til den som Hovedkilde. Naar en Enkelt, som f. Ex. Hofman¹⁾, forlader Slange, saa er det kun for at tilføje saadanne Overdrivelser som, at C. R. først anlagde Processen mod Enken over 20 Aar efter Mandens Død, hvorved jo Afgjørelsen af Underskriftens Ægthed blev langt vanskeligere, eller for at rette Enkens Navn til det urigtige: Anna Lunge.

Et Blik paa de trykte Kilder har altsaa vist os, at Slange giver den udførligste Beretning, og at Overensstemmelsen mellem de andre Fremstillinger hidrører fra, at de væsentlig have øst af Slange som deres fælles Kilde.

Vi skulle nu gaae over til at betragte de utrykte Kilder.

Som de ypperste af disse maa nævnes de originale Herredagsdomme og de dermed overensstemmende Herredags-Domsbøger, der opbevares i det kgl. Geheimearchiv. Af næsten samme Værd er den Samling Aktstykker, der er vedlagt Sagen, hvoriblandt findes selve det omstridte Gjælds-brev in originali og en hel Del andre Breve vedrørende C. R., af hvilke enkelte bevisligt ere falske, rimeligvis Indholdet af C. R.'s beslaglagte Brevkister.

Vi skulle see, hvorledes Sagens Gang tager sig ud efter disse utrykte Kilder.

De to Adelsmænd Christen Juel til Dunslund og Vosnæsgaard og Christoffer Rosenkrands til Høgsbro levede i Venskab og god Forstaaelse sammen. De besøgte hinanden, stode hinanden bi ved Rettergang og laante hinanden Penge.

¹⁾ Historiske Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd, II, S. 91.

Da blev Christen Juel syg. Der findes endnu et Brev, vistnok det sidste, som han har skrevet til Vennen; det er dateret Vosnæsgaard d. 5 Februar 1608, og deri beder han Rosenkrands komme til sig næste Tirsdag, naar han kommer fra Landstthinget, samt at staae ham bi i en Retssag. Brevet ender paa gammeldags troskyldig Maade: «Du skal alle mine Dage finde mig som Din gode Broder og Ven, og vil jeg hermed nu og altid have Dig Gud almægtigste befalet; med mange tusinde gode Nætter vi Alle ønske Dig.» Hvorvidt Rosenkrands er kommen til Vosnæsgaard, kunne vi ikke afgjøre, men han har i hvert Fald i Anledning af Vennens haabløse Tilstand taget sin Beslutning og truffet sine Forholdsregler. Blandt hans Papirer ligge endnu to enslydende Skadesløsbreve, hvori det hedder, at han er gaaet i Caution for Christen Juel for 2000 Daler til en Mand, — hvis Navn staaer in blanco; dersom Rosenkrands kommer til at lægge ud, indestaaer Juel ham for, at han skal faae sine udlagte Penge igjen. Desuden finde vi et Brev fra Karen Strangesdatter dat. d. 12 Februar 1608, hvori hun beder Rosenkrands nærmere opgive Navnet paa den Herremand i Holsten, i Anledning af hvem hendes Mand Christen Juel er bleven Rosenkrands som Cautionist Penge skyldig. Her synes at være tilstrækkeligt Bevis. Knap en Uge efter at være kaldet til sin dødssyge Ven er Rosenkrands allerede i Færd med at bedrage hans værgeløse Hustru¹⁾.

Han maa imidlertid atter have opgivet denne Plan,

¹⁾ Opfordringen fra Karen Strangesdatter er egentlig kun en Efterskrift i et Brev fra Margrethe Juel til Rosenkrands, hvori det bebrejdes ham, at han har stævnet Margrethe Juels Mand til Kolding til at betale et Gjældsbreve. Hun er mødt paa sin bortrejste Mands Vegne, men Rosenkrands er udebleven. Hun forlanger at see Gjældsbreve, og faae det undersøgt i ærlige Adelsfolks Nærværelse.

i ethvert Fald horer man ikke videre derom. Men han forbereder et nyt og solidere Angreb.

Christen Juel skylder Rosenkrands 1000 Daler, som han har laant i Aaret 1607. Men Rosenkrands skriver nu et falsk Gjælds-brev, som han daterer d. 17 Januar 1603, hvori det hedder, at Christen Juel end videre skylder Rosenkrands 4000 Dr. til 6 Procent, og har stillet Herregaarden Dunslund i Pant for denne Sum. For Sikkerheds Skyld forfatter han endnu et andet falsk Brev, dat. d. 17 Januar 1608, hvori han lader Juel anerkjende begge Fordringers Ægthed, altsaa tilstaae, at han er ham 5000 Dr. med paa-lobne Renter skyldig.

Christen Juel doer. Rosenkrands møder i Sorgeskaren ved hans Begravelse og vil efter Datidens Skik gjøre sine Fordringer gjældende ved at læse dem over Graven. Men i det afgjørende Øjeblik svigter Modet ham. Han læser kun Forskrivningen paa de 1000 Dr. og faaer villigt et nyt Gjælds-brev udstedt af Enken, hvori hun anerkjender Fordringens Gyldighed. Siden undskylder han denne sin Fremgangsmaade med, at han bagefter vilde have oplæst Fordringen paa de 4000 Dr., men paa Grund af Støjen i Kirken var det ham ikke muligt at komme til Orde.

Han vender tilbage, men opgiver ikke sit Forsæt. I det nys af Karen Strangesdatter udstedte Gjælds-brev paa 1000 Dr. retter han «een» Tusind til «fem» Tusind. Men Blækket er ikke ganske ligt med det tidligere; han kasserer derfor dette Exemplar, som senere findes og vidner imod ham, og skriver et nyt, hvor han imidlertid gjør sig skyldig i en Hukommelsesfeil og daterer det d. 28 Marts, skjøndt Christen Juels Begravelse først fandt Sted den 7 April.

Alt er nu færdigt, og denne Gang, hvor han blot skal sværge for Retten, men ikke ved Kisten, svigter Modet ham

ikke. Han stævner Karen Strangesdatter til Slaugs Herredsting, godtgjør ved det falske Gjælds-brev sin Adkomst til Dunslund, som jo var sat i Pant for de 4000 Dr., og faaer d. 24 November 1608 Gaarden tildømt. En Uge efter drager han til Dunslund, forseglar Kister og Skabe, bemægtiger sig Gaarden og indsætter en Forvalter til at styre den i hans Navn. Senere søger han for Retten at undskylde denne sin Færd med det næsten latterlige Paaskud, at han kun drog ind paa Gaarden for at see paa nogle Øxne, som stode der til Salg, og forseglede kun de Kister med Værdipapirer, som hans Hustru havde Part i.

Karen Strangesdatter kommer ved dette pludselige Angreb i den vanskeligste Stilling. Hun har allerede solgt Dunslund og staaer nu som den, der har gjort Forsøg paa at bedrage Kjøberne. Forelobig forlange disse en Erstatning af hende. I sin Nød maa hun tye til Lovens Beskyttelse. Der skal holdes en Herredag i Horsens i Januar 1609; der er kun en Maaned til, det gjælder da om hurtigt at kunne samle Beviser for, at Gjælds-brevene ere falske. Lad os see, hvorledes hun søger at godtgjøre dette.

Der foreligger jo egentlig to Gjælds-breve: et paa 5000 Dr., som Rosenkrands paastaaer, at hun har udstedt til ham ved Begravelsen, og et andet af 1603 paa 4000 Dr., som skal være indoptaget i det paa 5000 Dr.; Summen 5000 Dr. er jo fremkommen ved at lægge de 4000 Dr. til de 1000 Dr., som hun virkelig anerkjender at være ham skyldig. Mod Gjælds-brevet paa 5000 Dr. — om hvilket vi jo vide, at Rosenkrands selv har forfattet det efter Hjemkomsten fra Begravelsen, — indvender hun, at Underskriften ikke er hendes, og godtgjør dette ved at fremlægge 13 Exempler paa sin Underskrift, der ikke ligne den paa Gjælds-brevet. Fremdeles:

det skal være udstedt ved Chr. Juels Begravelse, men han blev begravet d. 7 April, og Brevet er dateret d. 28 Marts. Og endelig: Rosenkrands paastaaer, at da dette var skrevet, kasseredes strax det paa 1000 Dr., der jo var indoptaget deri; men 4 Mænd bevidne, at de 15 Uger efter have set Brevet paa 1000 Dr., rigtignok med een Tusind rettet (med forskjelligt Blæk) til fem Tusind.

Og nu det til Grund liggende Brev paa 4000 Dr., der skal skrive sig fra 1603, hvor mærkeligt dog, at Rosenkrands i den lange Tid ikke har forlangt saa meget som en Skillings Rente deraf eller talt om Pantet, og det uagtet Brevet udtrykkeligt berettigede ham til, naar Betaling udeblev, at inddrage Dunslund Hovedgaard med Gods og Losøre. Og denne Rosenkrands's Ædelmodighed er dobbelt mærkelig, da han bevisligt i Mellemtiden har været i Penge-
trang, og Christen Juel i Aaret 1605 endog har maattet gaae i Caution for ham for 12000 Dr.; her havde været grundet Anledning til at gjøre sin Ret til Dunslund gjældende, i Stedet for at bede dens nominelle Ejer gaae i Borgen for sig. Men Rosenkrands's Optraeden bliver mere end besynderlig, naar han i Aaret 1607 for et Laan paa 1000 Dr. til Chr. Juel tager 5 Bøndergaarde under Dunslund i Pant, skjøndt disse 5 Gaarde med hele Dunslund Gods og Dunslund selv allerede stod i Pant for Laanet paa 4000 Dr. Han bedrager jo herved sig selv og modtager som Pant, hvad der tilkommer ham med Rette. Og endelig, hvorfor læste han ikke ogsaa dette Brev over Graven, da han dog læste det mindre paa 1000 Dr.?

Mod disse knusende Indvendinger har Rosenkrands Intet at svare. Han undskylder blot sin Taushed i Kirken med, at han blev afbrudt, just som han skulde til at oplæse det andet Gjælds-brev, og indskrænker sig iøvrigt til at begjære

Karen Strangesdatter straffet for hendes utilbørlige Ord om Brevenes Uægthed. — Under disse Omstændigheder er det let forstaaeligt, at Herredagen (d. 27 Januar 1609) dømmer Rosenkrands imod og erklærer begge Breve for falske og magtesløse.

Hermed er Karen Strangesdatter reddet. Men Retfærdigheden er endnu ikke sket Fyldest, der maa følge en kongelig Anklage mod Rosenkrands for Falsk. Han føres fangen til Skanderborg. Allerede 4 Dage efter, at Dommen er fældet, er hans Trods brudt, han skriver et ydmygt Brev til Kongen, hvori han gaaer til Bekjendelse og anraaber om Naade. Som Undskyldning anfører han, at det er en Herredsskriver, der har forlokket ham ved at vise ham sin Færdighed i at efterligne Haandskrift; det er ham, der er den egentlige Skyldige, thi han har overtalt Rosenkrands til Bedrageriet. Det er imidlertid forgjæves. Vel lykkes det Rosenkrands at drage Herredsskriveren i Ulykke; denne bliver hængt, men Rosenkrands undgaaer ikke derfor sin Straf. I Mellemtiden ere hans Gjemmer blevne undersøgte, og en hel Samling falske Breve bragt for Dagen. Det oplyses, at han har bedraget en Mængde Smaafolk ved at tilbageholde deres engang betalte Gjældsbreve og senere kræve dem paany. Hertil kommer, hvad der ansees for det mest Graverende, at han har udstedt et falsk Brev i Kongens Navn og forsynet det med kongeligt Segl. Et Aar gaaer hen. Herredagen samles paany i Marts 1610 i Kjøbenhavn. Her optræder Kongens Sekretær, Niels Krag, som Anklager, og støttende sig paa Alt, hvad der nu foreligger om Chr. Rosenkrands, andrager han paa, at han skal dømmes æreløs og straffes som Falskner. Dommen falder den 17 Marts 1610.

Hvad der mest forundrer ved denne Fremstilling er, at den ikke melder et Ord om Vandmærket som et Bevis mod Gjældsbreveets Ægthed. At dette Punkt ved et Tilfælde skulde være forblevet uomtalt i Dommen, lader sig ikke let antage. Det var jo ikke en Biomstændighed men et Hovedbevis. Hvor kort og afgjørende havde det ikke været i Sammenligning med Karen Strangesdatters majsommeligt samlede Argumenter? Og hvad havde været rimeligere end at Klagerne, tilmed ligeoverfor en Ret, hvor Kongen selv præsiderede, i deres Indlæg havde fremhævet hans væsentlige Andel i Opdagelsen af Bedrageriet. — Men om ogsaa denne Taushed paa en eller anden Maade kunde lade sig forklare, saa synes selve Sagens Gang ikke at aabne nogen naturlig Plads for Fortællingen om Vandmærket. Forholdet er jo ikke her som i Slanges Fremstilling, hvor Enken ude af Stand til selv at kunne værges sig, berøvet ethvert Bevis og med Skinnenet imod sig flyer til Kongen og anraaber ham om Hjælp. Enken er her tvertimod saa lidt vaabenløs overfor sin Forfølger, at hun neppe to Maaneder efter at han har inddraget Dunslund, ved Herredagen faaer denne Inddragelse kjendt magtesløs og Gjældsbrevene erklærede for falske, altsammen ene og alene ved Vægten af de Beviser, som hun fører imod ham. Hvor skulde nu Intermezzoet med Opdagelsen af Vandmærket indskydes? Sætte vi det i den korte Tid mellem Dunslunds Inddragelse og Herredagsdommen, altsaa mellem 1 December og 27 Januar, hvad skulde saa bevæge Enken til i den Tid at flye til Kongen? Hun havde jo Beviser nok. Først naar disse vare forkastede af Herredagen, var det Tid at ty til Kongen. Men paa den anden Side, havde Kongen virkelig i denne Tid gjort Opdagelsen, og var han saaledes i Besiddelse af det mest afgjørende Bevis, af hvad Grund

skulde han da tvertimod at hjælpe den Uskyldige dolge Beviset og overlade det til hende selv at redde sig? Og sætte vi, for at undgaae disse Vanskeligheder, Opdagelsen ved Hjælp af Vandmærket til efter Herredagsdommens Fældelse, saa horer Opdagelsen i samme Øjeblik op med at være en Opdagelse; den synker i saa Fald ned til at være en bagefter gjort, ret sindrig, men ligegyldig Jagttagelse. Altsaa: Fortællingen om Vandmærket kan hverken finde rigtig Plads for eller efter Herredagsdommen.

Foruden denne væsenligste Ejendommelighed ved de utrykte Kilders Fremstilling er der en anden, som maaske falder mindre i Øjnene. Sagens Gang er her en hel anden end hos Slange. Efter Slange var det Enkens Bøn, der bevægede Kongen til Undersøgelsen af Gjælds brevet, hvorved Bedrageriet opdagedes. Men Kongen tovede, indtil Rosenkrands paa anden Maade forløb sig; da lod han ham gribe og hans Brevkister beslaglægge. De der fundne Dokumenter vidnede saa tydeligt om hans Brode, at Kongen fra det Øjeblik tog sig med Iver af Enken og anlagde Sag mod Rosenkrands. Efter de utrykte Kilder derimod er Sagens Gang omvendt. Striden drejer sig først kun om Christen Juels Gjælds brev; men da Dommen er gaaet Rosenkrands imod, drager dette det Følgende efter sig; hans Gjemmer blive undersøgte, og alt det Meget, der gjør hans Fald uundgaaeligt, bliver bragt for Lyset.

En tredie Ejendommelighed, der er mindre væsenlig og kun viser sig for Den, der har Originalen i Hænde, er Vandmærket i selve det falske Gjælds brev af 1603.

Dette Gjælds brev findes jo — som ovenfor omtalt — endnu, og Paategninger fra Slaugs Herredsting godtgjøre, at det er det, der har været lagt i Rette og hvorefter Duns-lund er bleven inddragen. Venter man nu i Vandmærket

at gjenfinde den af Slange omtalte store Krone med Vandmandens Tegn under, saa bliver man skuffet, thi Vandmærket forestiller tydeligt nok tre Taarne med en Fisk under. Heraf at ville slutte til det Sted og den Tid, hvorpaa Papiret er blevet lavet, vilde føre os ud paa de usikre Gisningers Omraade¹⁾, men Eet lader sig med Sikkerhed uddrage heraf, det er, at Slanges detaillerede Angivelse paa dette Punkt, der har paatrykt hans Fortælling et særligt Troværdighedens Stempel, ikke støtter sig til hans eller hans Meddelers egen Betragtning af Original-Dokumentet²⁾.

¹⁾ Hvad Fabrikationsstedet angaaer, kunde der dog maaske med en vis Sandsynlighed sluttes til, at det maa have været Kjøbenhavn, idet de tre Taarne meget ligne Kjøbenhavns Vaaben i et Segl fra 1571 (smlgn. Langebeks Sigiller; Kjøbstederne. Geheimearchivet.) og der virkelig i Aaret 1599 omtales en Papirmølle, der hørte under Kjøbenhavns Slot (Sjællandske Registre. 8 Okt. 1599).

²⁾ Forfatteren har forgjæves forsøgt ved Hjælp af Vandmærket at naae til en sikker Afgjørelse. Det er jo nemlig klart, at al Tvivl vilde være hævet, saa snart man kunde finde et lignende Vandmærke i et Dokument, der var ældre end 1603. Det er imidlertid ikke hidtil lykkedes at finde noget saadant. Undersøgelsens Udbytte har kun været tre Exempler paa samme Vandmærke, alle i Dokumenter efter 1609, det ældste af 1610, det yngste af 1630. Heraf at ville slutte til Fortællingens Ægthed lader sig naturligvis paa ingen Maade gjøre, da Tilfældigheden paa dette Omraade har det frieste Spillerum, saa man ingenlunde kan slutte fra Dokumentets Datum til Papirets Fabrikationstid. Hvad der foreligger indeholder det bedste Bevis: Af fire Ark Papir, der ere fabrikerede samtidigt, er et blevet beskrevet 1608, et andet først 1630. — Men maaske kunde En tænke som saa: Netop den Omstændighed, at det er et saa sjældent forekommende Vandmærke, gjør det sandsynligt, at Kongen derved er bleven ledet til Opdagelsen. Hertil kan kun svares, at ogsaa her spiller Tilfældigheden for stærkt med. Hvad nu er sjældent, har maaske engang været almindeligt. Maaske har Ildebrand eller anden Vaade senere fortæret det meste. Eller maaske er det Papirets Slethed, der er Skyld i dets nuværende sjældne Forekomst, thi alle 4 Dokumenter ere uforholdsmæssigt skjøre og medtagne.

Efterat vi nu have betragtet de trykte og de utrykte Kilders Fremstillinger hver for sig, skulle vi gaae over til at sammenstille og prøve dem i deres gjensidige Forhold.

Det vil allerede af det Foregaaende være tydeligt, at de ere i den Grad forskjellige, at de ikke ret lade sig forene. Hovedpunktet i Slanges Beretning, Opdagelsen ved Hjælp af Vandmærket, kan ikke paa nogen naturlig Maade fojes ind i de utrykte Kilders Fremstilling. Man nodes derfor til kun at antage enten den ene eller den anden.

Men stiller Sagen sig saaledes, kan der ikke være nogen Tvivl om, til hvilken Side Vægtskaalen vil hælde: Paa den ene Side en Beretning, der først er forfattet over 100 Aar efter Begivenheden og ikke angiver nogen Kilde, paa den anden Side originale samtidige Dokumenter i den mest paalidelige og betryggende Form. Her kan kun fældes een Dom.

Men trods al denne Overvægt paa de utrykte Kilders Side, er der dog et Punkt, der endnu henstaaer uforklaret, en Indvending, der ikke lader sig fordrive, men bestandig vender usvækket tilbage. Det er det simple Spørgsmaal: Naar der Intet ligger til Grund for Fortællingen om Vandmærket, hvorledes skal man da forklare sig dens Opkomst? Det synes klart, at først den Afgjørelse kan ansees for endelig, der samtidig veed at besvare dette fyldestgjørende. Ogsaa her lede imidlertid utrykte Kilder os paa Spor¹⁾.

Da Otto Sperling et halvt Aarhundrede senere henskuede Resten af sit Liv i Fængsel, søgte han at fordrive

Det vil overhovedet vise sig, at der fra det blotte Vandmærke ikke lader sig drage nogen Slutning, undtagen netop i det ene Tilfælde, at det fandtes i et Dokument før 1603.

¹⁾ Det er Hr. Assistent ved det store kongelige Bibliothek, Cand. theol. Jacobsen, hvem Forfatteren skylder at være gjort opmærksom paa det efterfølgende Sted i Sperlings Haandskrift.

Tiden ved at nedskrive sit Livs Erindringer. I disse Optegnelser fortæller han iblandt Andet Følgende¹⁾:

«Forresten besad Kongen (Chr. IV) en fortrinlig Forstand og et fortræffeligt Omdømme i alle Ting, hvorpaa jeg ikke kan lade være at meddele Eder et smukt Exempel, da det billigt maa lignedes med Kong Salomons Dom imellem de to Skjøger og har tildraget sig i min Tid. Der var to Mænd fra Christianshavn, hvoraf den ene havde stævnet den anden for Herredagen i Anledning af en stor Sum Penge, som den anden skulde være ham skyldig. Til Bevis herfor fremlagde han den andens Gjælds-brev. Kongen spurgte den Anklagede, om dette ikke var hans Haand. Han svarede nej; vel maatte han tilstaae, at det lignede hans Haand, men det var en Skjelm, der havde skrevet den efter; og til yderligere Bevis anførte han, at deres Mellemværende aldrig havde drejet sig om saa stor en Post som den, Gjælds-brevet omtalte. For at bevise dette, fremlagde han sin Regnskabsbog, hvori der stod optegnet med Dag og Datum, hvilke Handler de havde sluttet med hinanden, naar de havde gjort Afregning med hinanden, at Ingen af dem var bleven den anden noget skyldig, og at de heller ikke siden havde sluttet nogen Handel sammen. Da de Hrr. Rigsraader havde set Bogen igjennem og fundet den ellers rigtig i alle Maader, spurgte Hr. Statholder Corfits Ulfeld Anklageren om, hvorfra Gjælden skrev sig, da Brevet ikke omtalte Anledningen. Han taug noget stille og gav saa et Svar, der var af den Beskaffenhed, at de Hrr. Rigsraader saavel paa Grund af det som af den anden Mands Gjensvar begyndte at tvivle om, hvorvidt det

¹⁾ Otto Sperling: *Historia vitæ et carceris usque ad 1673.* S. 242—244. Manuskript paa det store kgl. Bibliothek (gl. kgl. Samling Nr. 3094. 4to.). Citatet meddeles i Oversættelse fra Tydsk.

forholdt sig rigtigt med Fordringen, og ikke vidste, hvad de skulde troe. Men Kongen stod op fra sin Stol, tog Gjælds brevet med sig, traadte hen til Vinduet og holdt det op mod Dagslyset; derpaa kom han tilbage, satte sig og sagde lydeligt: «Gjælds brevet er falsk, thi Vandmærket er Johan Eттersøns Mærke» (saaledes hed den Mand, der havde forpagtet Papirmøllen af Kongen), «og i det Aar, som Brevet lyder paa, havde jeg endnu ikke ladt Møllen bygge.» Denne Kongens Tale og skarpsindige Dom blev optagen af de Hrr. Rigsraader og alle Omkringstaaende med stor Forundring, og efter at de Hrr. Rigsraader ogsaa havde holdt det mod Lyset, fik Parterne Befaling til at træde af. Da de igjen vare kaldte ind, blev Forfatteren til det falske Gjælds brev dømt til en stor Pengebøde og til som Mindremand eller infamis at sættes paa Holmen. Denne Kong Chr. IV's Daad fortjener vel at mindes af Efterkommerne imellem hans øvrige berømmelige Gjerninger.»

Hvad der strax maa være Enhver paafaldende ved denne Fortælling, er dens Lighed med Slanges Beretning om Dommen over Christoffer Rosenkrands. Ligheden er saa stor, og Sandsynligheden for, at Sligt skulde være skeet mere end een Gang, er saa ringe, at man vistnok med Sikkerhed kan slutte, at det er et og samme Faktum, der ligger til Grund. Men er dette Tilfældet, saa nodes vi til at træffe et Valg mellem de to Beretninger efter den Grad af Troværdighed, der tilkommer dem. Lad os i den Anledning prøve dels de Fortællende, dels det Fortalte.

Hvad først de Fortællende angaaer, saa have vi paa den ene Side Slange med hans ovenfor omtalte Mangler: han har først skrevet 100 Aar efter Begivenheden og angiver ingen Kilde, — paa den anden Side en med Begivenhederne Samtidig, der har haft den rigeste Lejlighed til at høre

Sagen berettet af et Øjenvidnes, Corfits Ulfelds egen Mund. Nu er det vel sandt, at Otto Sperlings Paalidelighed i visse Retninger er bleven angreben¹⁾; men naar hans Fortælling ikke netop angaaer Corfits Ulfeld eller dennes Nærmeste, som han troede sig kaldet til at forsvare, er der neppe nogen Grund til at drage hans Sanddrøhed i Tvivl. Hvad skulde bevæge den gamle Mand, der i Fængslets Ensomhed, frigjort for alle de Hensyn, som ellers kunne forlede en Forfatter, skrev alene for sin Søn, til forsætlig at fordreje en Fortælling som denne om Vandmærket? Pietet eller Frygt for Rosenkrandsernes mægtige Slægt? I Sandhed, Fængslet og Alderen maatte have slovet ham meget, hvis han kunde troe ved sin enlige Røst, som kun En skulde høre, at kunne neddysse eller forandre en Historie, som da maatte være Alle bekjendt. Eller vil man sige, hans svækkede Hukommelse kunde bringe ham til uforsætlig at omdanne Fortællingen. Hvor usandsynligt dog, at han skulde forvexle Christoffer Rosenkrands, hvis Brøde maatte gjøre ham selvskreven til at spille en Rolle i en slig Fortælling, med en unavngiven ubekjendt Kjøbmand fra Christianshavn. For enhver uhildet Prøvelse af de Fortællendes Troværdighed maa sikkert Sperling bære Prisen.

Hvad dernæst selve det Fortalte angaaer, saa synes ved første Øjekast Slanges Fremstilling at være den sandsynligste. Om Christoffer Rosenkrands vide vi jo, at han har skrevet falske Breve, hans Forslagenhed gjør det troligt, at han kun kunde fanges ved ualmindelige Midler, hvor rimeligt kunde det da ikke være, at Begivenheden er foregaaet med ham. Men netop dette, at Alting passer saa godt, gjør Beretningen ved nærmere Betragtning mindre

¹⁾ Smlgn. Grams Indledningsord til Sperlings Selvbiographi. Suhms nye Samlinger, III, S. 197.

sandsynlig. Enhver, der kjender saadanne Fortællingers Slyngplante-Natur, deres Drift til at hefte sig til forud bekendte Personer, bliver mistænksom ligeoverfor en Beretning, hvor denne Forbindelse er fuldbyrdet. Af to Fremstillinger, der henføre det Samme, den ene til en bekendt, den anden til en ubekendt Mand, har den sidste paa Forhaand Sandsynligheden for sig. Man forstaaer ikke, hvad der skulde bevæge til at overføre det med Rosenkrands Passerede paa en ubekendt Mand fra Christianshavn, medens derimod den modsatte Ombytning er let forklarlig. Naar nu hertil kommer, at det er den ældste Beretning, der har det ukjendte Navn, og den langt senere, der har det velbekjendte, saa er det naturligt at betragte dem som Trin i en Udviklingsrække, Udtryk for, at den ændrende og grupperende Tradition her alt har begyndt sit Omdannelsesværk¹⁾.

Vor Proven saavel af de Fortællendes som af det Fortaltes Troværdighed er da endt med at falde ud til Fordel for Otto Sperling. Men dette Resultat, der set for sig endnu kunde være beheftet med nogen Tvivl, vinder i Sikkerhed, naar Bevisets Ring afsluttes, og det Indvundne føres tilbage til vort Udgangspunkt. Vi havde jo som Forudsætning, ikke at Slanges Fremstilling var ligesaa sandsynlig som enhver anden, men tvertimod at den var i Strid med den paalideligste af dem alle: selve Herredags-

¹⁾ Et afgjørende Bevis for Sperlings Beretning vilde det være, om den tilsvarende Herredagsdom lod sig finde. Forfatteren har imidlertid forgjæves søgt i Domsbøgerne efter en saadan Sag mellem to »Kjøbmænd fra Christianshavn». Herfra at ville hente Vaaben mod Sperlings Fremstilling i sin Helhed er uberettiget, man kan kun med Rette slutte herfra til det i sig selv meget Sandsynlige, at Sperling maa have husket fejl i Enkelthederne, f. Ex. opgivet Parternes Hjemstavn forkert, og herved berøvet den Søgende det bedste Middel til at finde Sagen i de vidtloftige Domsbøger.

dommene. Sperlings Beretning er nu ikke kommen til som en tilfældig tredie Variation, men som det manglende Led, der blot endnu fattedes for at give Herredagsdommenes Fremstilling Afslutning og Sikkerhed. Sperlings Beretning svarer til Prøven paa Regnskabet; vi have ikke blot fundet den rette Facit, men set Grunden til den forhen begangne Fejl.

Naar da nu saaledes Bevisets Kredsløb er tilende, vil det være naturligt sluttelig at kaste et Blik over det indvundne Resultat. Hvad der er opnaaet er en til Vished grændsende Sandsynlighed for, at Slanges Beretning er urigtig, og at Sagen maa være gaaet til som de utrykte Kilder berette. Videre tør man ikke gaae, thi fuldkommen Vished — den Vished, som Historien saa sjeldent naaer til — vilde først være opnaaet, hvis vi havde fundet det samme Vandmærke i et Dokument før 1603.

Til sidst endnu blot et Blik paa Fortællingens Hovedpersoner. Det kunde synes, som om man ved den nye Form for Begivenheden eller rettere de to Begivenheder, den i Herredagsdommen og den hos Sperling fortalte, maatte give Afkald paa en Del af det, som man kun nødig offerer selv paa Sandhedens Alter, det Smukke, det Gribende, Poesien i Fortællingen. Det er dog kun for det første Ojekast, at dette synes tabt. Effekten er bleven mindre, men Kjærnen er den samme. Idet nemlig den tilsyneladende ene Begivenhed har udfoldet sig til tvende, er vel Situationen bleven en hel anden, men det Væsentlige er bevaret. Det vil sees, at af de to Hovedpersoner har den ene intet vundet, den anden intet tabt. Christoffer Rosenkrands's Brøde er ikke bleven forringet; hans Ry for Snuhed har lidt, men til Gjengjæld har han aabnet os Blikket til en karakteristisk Skikkelse, en af disse kraftige Adelskvinder, der

vel forfaren i Mændenes Dont ikke stod værgelos i Ulykken, men forstod at forene Mandens Mod med Kvindens Snille. Og Christian IV har intet tabt. Vel er som sagt en Del af det Effekfulde i hans Optræden falden bort, men hans Kløgt og Retfærdighedsfølelse er den samme. Og et Spørgsmaal, om han ikke vinder ved at sees som den, der lige ivrigt sysselsætter sig med den interessante og den dagligdags Sag. Hans Bevæggrundes Renhed er ikke længere Tvivl underkastet. Det kunde muligt ligge i hans Interesse at kue en Rosenkrands, at faae en ubekjendt Kjøbmand domfældt kunde ikke bringe ham nogen Fordel.
